

Stępnowski, Franciszek

Wyposażenie świątyń asyryjskich

Studia Archeologiczne 3, 147-176

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Franciszek Stępniewski
Uniwersytet Warszawski

WYPOSAŻENIE ŚWIĄTYŃ ASYRYJSKICH

"Starożytne religie w większości przypadków nie posiadały wiary, składały się wyłącznie z instytucji i praktyk"¹.

Zdanie to z pewnością nie odnosi się do religii asyryjskiej, może być jednak traktowane jako swego rodzaju zachęta do badań nad jej instytucjami i praktykami, zaś w przypadku tego studium – nad częścią ich materialnego wyposażenia.

Wielokrotnie i od dawna wspominało się o konieczności zwrócenia baczniejszej uwagi asyrologów na rytualną i instytucjonalną stronę religii mezopotamskiej², jednak dopiero ostatnie lata przyniosły kilka prac skierowanych ku jej analizie, wybiegających poza standartowe publikacje i opracowania tekstów³. Wynika to zarówno ze stopniowego przewyższania tradycyjnego podejścia do religii starożytnych – dążenia do rekonstrukcji mitologicznego światopoglądu na podstawie badania tekstów, jak i stosunkowo małej liczby nowych znalezisk tekstów, które można by takim badaniom poddać.

Nie nastąpiła natomiast podobna zmiana w kierunku badań materiału archeologicznego. Świątynia mezopotamska pozostaje nadal dla archeologa monumentalnym obiektem architektonicznym, budowlą, której datę powstania, fazy odnawiania i przebudowy ustala się z zaskakującą nieraz precyzją. Nie wydaje się jednak, aby w świadomości

¹ W. Robertson Smith, *The Religion of the Semites*, London 1927, s. 16.

² Np. H. Zimmern, *Beiträge zur Kenntnis der babylonischen Religion*, Leipzig 1901, s. 81; A. L. Oppenheim, *Analysis of an Assyrian Ritual* (KAR 139), *History of Religions* 5 (1965) s. 265.

³ A. L. Oppenheim, op. cit., G. van Driel, *The Cult of Aššur*, Assen 1969, R. M. Sigerist, *Ninurta à Nippur. L'économie du culte pendant la période d'Isin et Larsa*, New Haven 1976.

mości badaczy ugruntował się dostatecznie silnie (tj. na tle, by znaleźć wyraz w podejmowanych badaniach) pogląd, że świątynia jest przede wszystkim miejscem działania, że jej mury zamykają przestrzeń wypełnioną aktywnością ludzi wyposażonych przez religię nie tylko w światopogląd, ale również w sposoby dynamicznego oddziaływania na religijnie objaśniany świat.

Zasadniczym przedmiotem poniższego studium jest wyposażenie świątyń średnio- i nowoasyryjskich; w jego opis będzie także wpleciony opis podstawowych czynności rytuału świątyni asyryjskiej, rytuału widzianego przez zespół służących mu przedmiotów, a więc od strony najbardziej oddalonej od mitologicznej części religii, odsuwającej go zwykle na dalszy plan.

Wobec wieloznaczności i szerokiego zakresu terminu "wyposażenie świątyń" ustalono dla potrzeb tego opisu następującą roboczą definicję: wyposażenie świątyń jest to zespół przedmiotów pełniących funkcję instrumentalną w codziennym rytuale świątyni. Nie należą więc do tego zespołu obiekty kultu - posągi lub inne przedstawienia kultowe, symbole-atrybuty bóstw i podstawy na nie, często nazywane błędnie ołtarzami⁴, depozyty fundacyjne, składane w świątyniach łupy z wypraw wojennych⁵ oraz amulety i wota. Te ostatnie mogły być składane w czasie rytuału i stanowić ważny jego element, nie sposób jednak przypisać im stałej roli sprzętu-narzędzia.

Nie wszystkie brane pod uwagę przedmioty są ruchomościami i ściśle odpowiadają terminowi "narzędzie", jak np. kamienne lub ceglane ołtarze, zbiorniki na wodę, jednak ich funkcja każe włączyć je do badanego zespołu. W pewnych przypadkach związek przedmiotu z rytuałem może być słaby lub niedostatecznie udokumentowany, jak np. dla naczyń i zbiorników służących do przechowywania płynów i żywności składanej w ofierze - również one będą tu brane pod uwagę. W zasadzie wyłączone przedmioty używane w czasie rzadkich i

⁴ Nazywanie tych podstaw "ołtarzami" zakwestionował już w 1935 r. W. Andrae w: *Die jüngeren Ischtar-Tempel*, Leipzig 1935, s. 57.

⁵ Nawet jeśli do łupu należały złupione w świątyniach zdobytych miast sprzęty rytualne, z pewnością nie używano ich w świątyniach asyryjskich, por. P. Garbini, *Les temples et le pouvoir royal en Assyrie du XIVe au VIIe siècle*, w: *Le temple et le culte. Compte rendu de la vingtième rencontre assyriologique internationale organisée à Leiden sous les auspices du Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut*, Istanbul 1975, ss. 116 nn.

specjalnych rytuałów, nie służące świątyni w jej codziennym kulcie, uwzględniono jednak te, których używano w konwencjonalnej części takich rytuałów - składaniu ofiar z żywności, płynów i ofiar palnych.

Ze względu na nierównomierny rozkład materiału w wybranym okresie i w ogóle na jego szczupłość, konieczny będzie opis pozornie synchroniczny, obejmujący około siedmiuset lat. Wiemy jednak, że podstawowe czynności rytualne lub ich zespoły nie ulegają zmianom nawet w długich okresach, choć może zmieniać się ich interpretacja. Teksty i materiał ikonograficzny nie wskazują na zajście ważniejszych zmian w rytuale asyryjskim i jego wyposażeniu od XIV w. p.n.e.

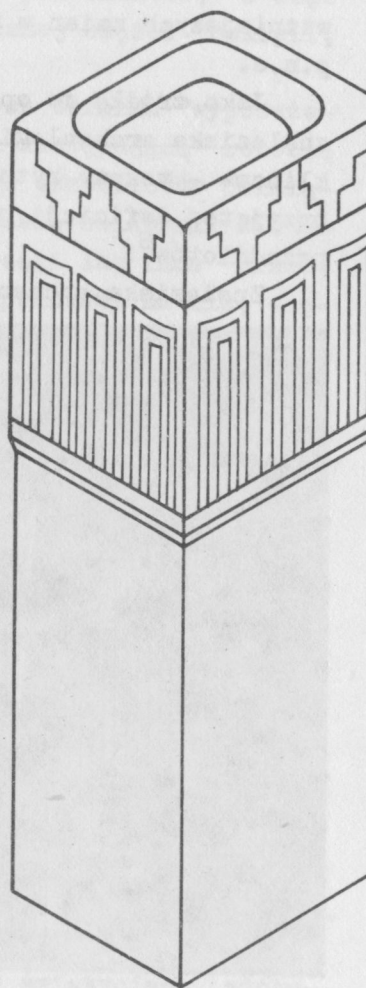
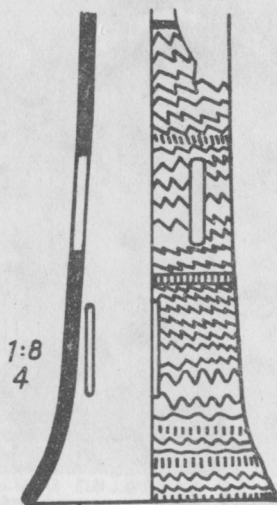
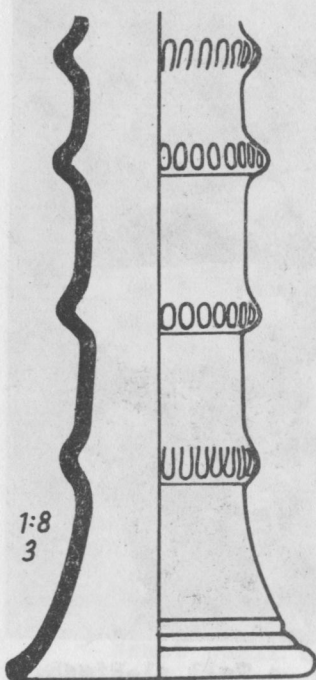
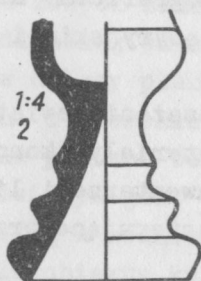
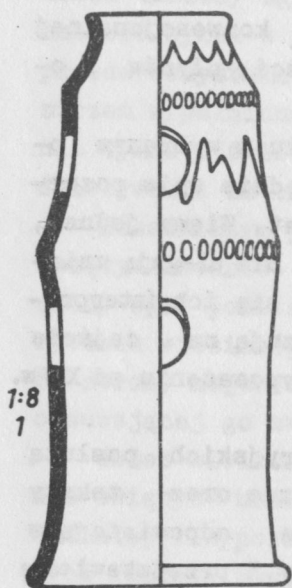
Jako źródła do opisu wyposażenia świątyń asyryjskich posłużą znaleziska archeologiczne, materiały ikonograficzne oraz teksty klinowe - teksty rytualne, inwentarze i listy. Za odpowiadające przyjętej definicji uznano następujące przedmioty i przedstawienia przedmiotów⁶:

Znaleziska archeologiczne (A):

Il.1. Widok na cellę świątyni nowoasyryjskiej z Tell al-Rimah. Strzałka wskazuje przepaloną cegłę. D.Oates, *The Excavations at Tell al-Rimah*, 1967. Iraq XXX (1968), Plate XXXIIa

⁶ Dla uproszczenia przypisów nadano każdemu przedmiotowi nr kolejny, w tekście w dalszym ciągu będą się powoływał na te numery, np. A-6 - nr 6 listy zabytków archeologicznych, I-6 - nr 6 listy przedstawień.

Il.2. Rysunki trzech kadzielnic, kielicha i ołtarza z Tell al-Rimah. J. Oates, Late Assyrian Temple Furniture from Tell al-Rimah. Iraq XXXVI (1974). Plate XXVIII

Tell al-Rimah: D. Oates, Excavations at Tell al-Rimah, Iraq XXX (1968), ss. 115 nn.; J.Oates, Late Assyrian Temple Furniture from Tell al-Rimah, Iraq XXXVI (1974), ss. 179 nn.

1. Trzy gliniane kadzielnice.
2. Cegła ze śladami ognia sprzed wejścia do celli - palenisko lub ślad ustawienia przenośnego paleniska (?).
3. Uszkodzony ołtarz wapienny znaleziony przed wejściem do świątyni.
4. Glazuirowane naczynie na alabastrowej podstawie.
5. Dwie pary ortostatów w kształcie lwich głów.
6. Kielich (il. 1, 2).

Niniwa: J.N.Postgate, An Assyrian Altar from Niniveh. Sumer XXVI (1970), ss. 133 nn.

7. Kamienny ołtarz w kształcie stołu z inskrypcją dedykacyjną Salmanasara III (il. 3).

Il.3. Ołtarz Salmanasara III z Niniwy. J.N.Postgate, An Assyrian Altar from Niniveh. Sumer XXVI (1970), ilustracja między stronami 136 i 137

Nimrud: M.E.L.Mallowan, The Excavations at Nimrud (Kalhu), 1956. Iraq XIX (1957), ss. 4 nn., Plate II (Ezida-Temple of Nabu).

8. Silnie uszkodzony kamienny ołtarz z nieckowatym zagłębieniem na górnej powierzchni.

9. Dwa uszkodzone posągi przedstawiające postacie z tacami ofiarnymi (?), ustawione po obu stronach wejścia do świątyni.

Chorsabad: G.Loud, Khorsabad, Part I, Excavations in the Palace and at City Gate. Chicago 1936.

10. Dwa posągi kamienne przedstawiające postać trzymającą w rękach okrągłe naczynie z wysoką szyjką. Na głowach postaci spoczywają kwadratowe płyty z nieckowatym zagłębieniem (s.98, fig. 107; Loud wspomina również o znalezieniu takich samych posągów przez wcześniejszego badacza Chorsabadu - V.Place'a) (il. 4).

11. Dwa kamienne naczynia wmontowane w posadzki świątyń Sina i Adada (ss. 123 i 125).

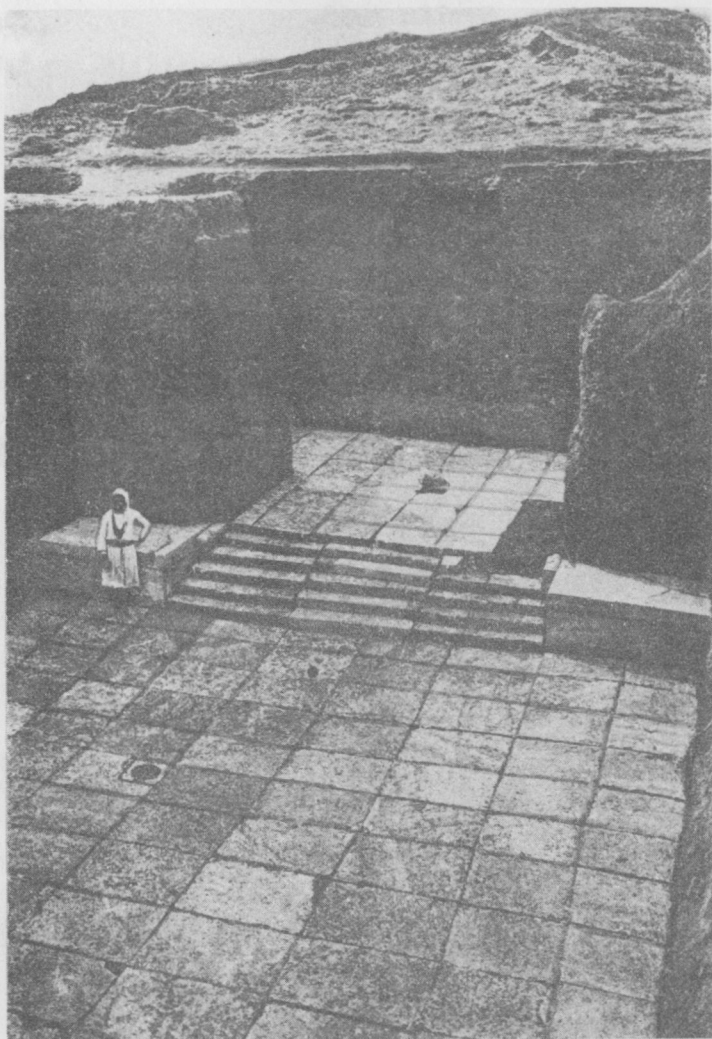
12. Cztery brązowe koła o średnicy 30 cm, w dwóch parach połączonych żelaznymi osiami s. 124 . G. Loud, C.B. Altman, Khorsabad, Part II, The Citadel and the Town. Chicago 1938 il. 5 .

Il.4. Kamienny posąg sprzed wejścia do świątyni w Chorsabadzie. Khorsabad I, fig. 107

13. Ołtarz ceglany na dziedzińcu przed wejściem do świątyni Nabu (s. 42, pl. 22).

14. Trzy koła żelazne z brązowymi okuciami (s. 48, pl. 24e), F.Safar, The Temple of Sibitti at Khorsabad, Sumer XIII (1957), ss. 219 nn.

Il.5. Widok na celę świątyni Sina w Chorsabadzie. Widoczne naczynie wmontowane w posadzkę.
Khorsabad I, Fig. 123

15. Czternaście kamiennych ołtarzy w kształcie stołu o okrągłym blacie i trzech nogach, z inskrypcją dedykacyjną Sargona II.

16. Trzy wysokie kadzielnice kamienne (il. 6).

Aszur: W.Andree, Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur, V: Die jüngeren Ishtar-Tempel. Leipzig 1935.

17. Szesnaście naczyń i fragmentów naczyń ze świątyni Ishtar zbudowanej przez Tukulti-Ninurtę I (ss. 76-78, 100-102, Taf. 42 i 43).

A.Haller, W.Andrae, Die Heiligtümer des Gottes Assur und der Sin-
-Šamaš-Tempel in Assur, Berlin 1955.

Il.6. Kadzielnica i stół ofiarowy ze świątyni
Sibitti w Chorsabadzie. F.Safar, The Temple of
Sibitti at Khorsabad, Sumer XIII (1957), fig.4

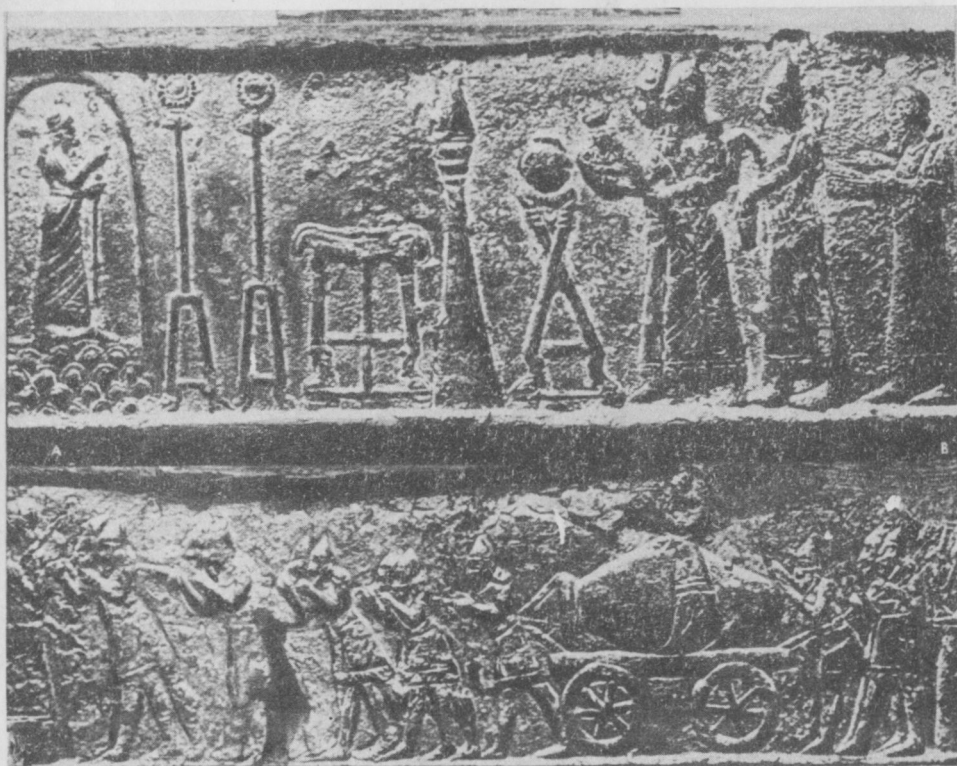
18. Basen-zbiornik wody zdobiony reliefem: postacie ludzi prze-
branych za ryby, z naczyniami w rękach; w środku ścian bocznych
- brodate postacie z trzymanymi oburącz kulistymi naczyniami o dłu-
gich szyjkach, z których wylewa się woda. Takie same postacie w
rogach basenu, rzeźba prawie pełna (s. 72, Taf. 63).

R. Frankena, *Tākultu: de sacrale maaltijd in het Assyrische ritueel*. Leiden 1954.

19. Cztery gliniane naczynia znalezione pod posadzką świątyni Aszura z inskrypcjami Adad-nirāri II i Salmanasara III: "(imię króla) wykonał do swojego Tākultu (np. trzeciego), (należy) do świątyni Aszura" (ss. 51, 52).

Przedstawienia⁷ (I):

Reliefy: Brązowe wrota z Balawat - składanie ofiary przez króla:

Il.7. Składanie ofiary przez króla - przedstawienie z brązowych wrót z Balawat

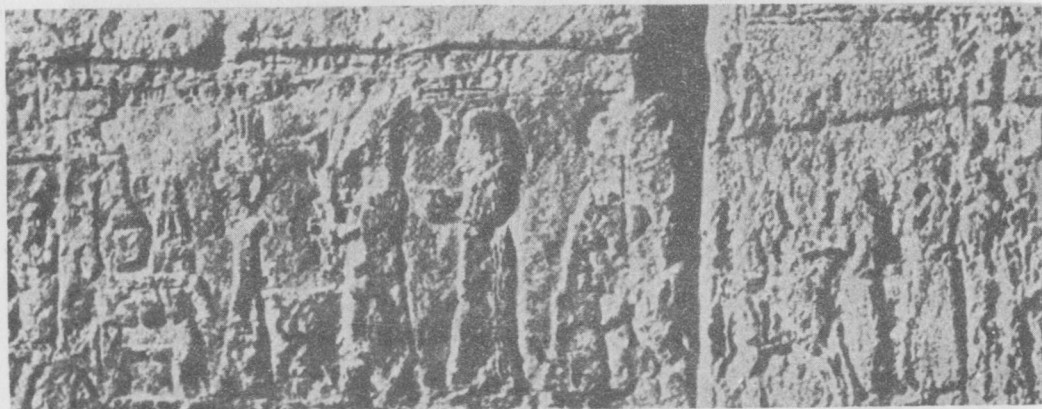
1. Stół-ołtarz przykryty tkaniną.
2. Wysoka kadzielnica.

⁷ Tylko w stosunku do przedstawień z zaznaczonymi fragmentami architektury (wrota z Balawat, "Biały Obelisk") można mieć pewność, że przedstawiają rytuał w świątyni, pozostałe są jednak do nich tak zbliżone, że bez obawy popełnienia błędu można włączyć przedstawione na nich przedmioty do wyposażenia świątyń.

3. Wysoka podstawa z kulistym naczyniem.
4. Naczynie w kształcie kielicha niesione przez króla.
5. Taca-półmisek.
6. Dwa naczynia z uchwytyami niesione przez ofiarników (il. 7).

Relief przedstawiający składanie ofiary przez króla - fragment z "Białego Obelisku" Asurnasirpala II:

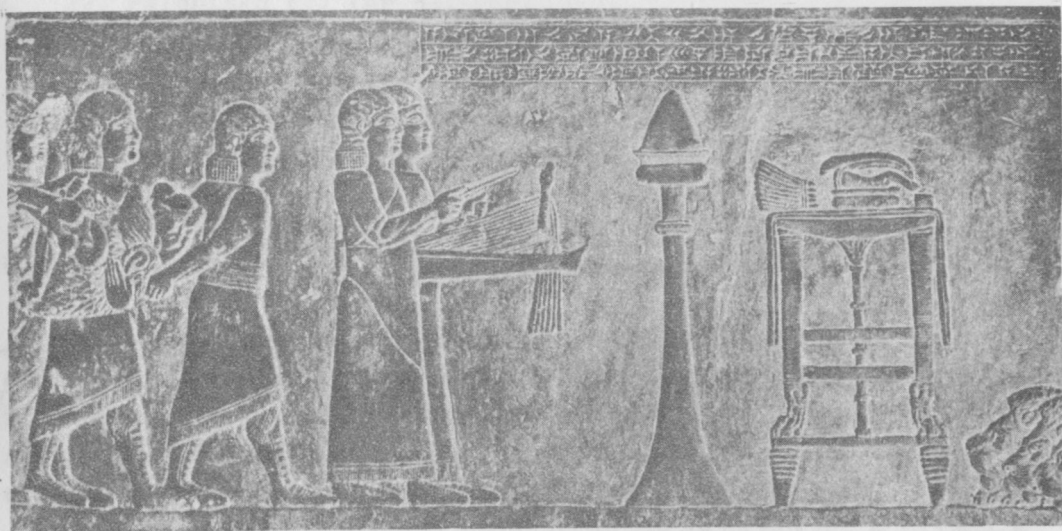
7. Wysoka kadzielnica,
8. Stół-ołtarz przykryty tkaniną.
9. Dwa ustawione na nim naczynia.
10. Duże naczynie w kształcie kadzi, na podstawie.
11. Kuliste naczynia niesione przez ofiarnika (il. 8).

Il.8. Składanie ofiary przez króla - przedstawienie z "Białego Obelisku" Asurnasirpala II

Relief przedstawiający libację Aszurbanipala nad zabitymi lwami:

12. Wysoka kadzielnica.
13. Stół-ołtarz przykryty tkaniną.
14. Leżący na nim przedmiot przypominający kilkakrotnie złożoną tkaninę ściągniętą przy jednym końcu tasiemką.
15. Naczynie z mięsem ofiarnym.
16. Małe prostokątne naczynie ustawione na stole.
17. Czarka, z której król wylewa libację (il. 9).

Il.9. Libacja Aszurbanipala nad zabitymi lwami

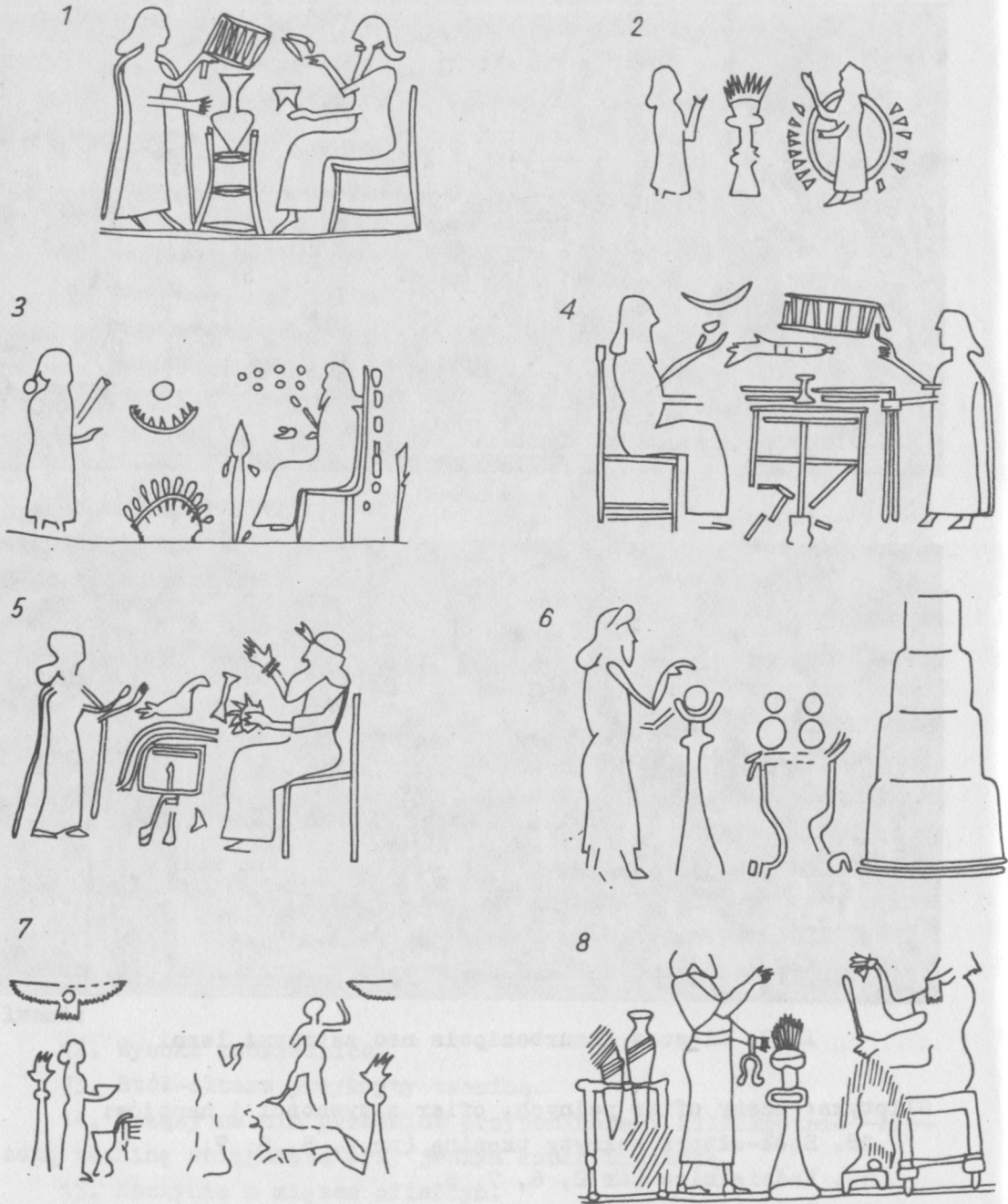
Gliptyka: sceny ofiar palnych, ofiar z żywności i napojów:

18. Stół-ołtarz nakryty tkaniną (nr 4, 5, 6, 7.

19. Kadzielnica (nr 2, 6, 7, 8.

20. Naczynie z wysoką szyjką i spiczastym dnem, na ażurowej podstawie (nr 1).

21. Oganiaczka przedstawiona jako prostokąt podzielony pionowymi pasami, z uchwytem, trzymana przez ofiarnika nad naczyniem (nr 1) lub stołem ofiarnym (nr 4).

Il.10. Tablica z przerysami z pieczęci cylindrycznych - typy przedstawień scen ofiarnych w gliptyce: 1 - A.Moortgat, Vorderasiatische Rollsiegel, Berlin 1935, nr 660, 2 - tamże, nr 661, 3 - tamże, nr 659, 4 - tamże, nr 663, 5 - tamże, nr 654, 6 - tamże, nr 591, 7 - A.Moortgat, Assyrische Glyptik des 12. Jahrhunderts. ZA 48 (NF 14), Abb. 36, 8 - W.H.Ward, The Seal Cylinders of Western Asia. Washington 1910, s. 241, fig. 722

22. Palenisko (?) (nr 3).
23. Naczynie trzymane przez ofiarnika (nr 7).
24. Naczynia ustawione na ołtarzu (nr 4, 5, 6).
25. Naczynie w kształcie kadzi, na podstawie (nr 7).
26. Para naczyń na podstawie (nr 8) (il. 10).

Słownik nazw sprzętu rytualnego umieszczono na końcu pracy jako aneks.

Za podstawowy, organizujący rytuał religii asyryjskiej uznano ofiarę⁸. Nie ma przesady w twierdzeniu, że codzienne składanie ofiar stanowiło rację bytu świątyni asyryjskiej. Dlatego też opisywane tu przedmioty uporządkowane zostaną w grupy według funkcji w rytuale ofiarowania lub czynnościach przygotowawczych.

Rytuał asyryjski zna dwa podstawowe rodzaje ofiar - ofiarę z żywności i napojów podawanych na stole jako posiłek, oraz ofiarę palną, właściwie - dymną (qutrinnu, od gutāru - dymić). Pierwsze składano przede wszystkim na ołtarzach-stołach, o kształcie i nazwie identycznych ze zwykłym stołem - paššuru. Wyłącznie z tekstów znamy przenośne ołtarzyki (garakku, patīru), zapewne znacznie mniejszych rozmiarów, używane często poza świątynią, w rytuałach prywatnych o charakterze magicznym.

Poświadczona jest nazwa maškittu dla stołu wyłącznie ofiarnego, jednak kontekst jej użycia nie pozwala na wyodrębnienie typu stołu zdecydowanie odmiennego od paššuru.

Akt złożenia ofiary polegał zasadniczo na ustawieniu na stole naczyń i innych pojemników z żywnością i napojami. Przedstawienia ukazują stoły ofiarne zawsze nakryte tkaniną, często stojące przed posągami bóstwa, z grupą lub pojedynczymi ofiarnikami przynoszącymi naczynia do ustawienia na nich (I-1, I-18, nr 7) lub gestem uniesionych rąk symbolizujących akt przekazania ofiary bóstwu. Bardzo często w ikonografii stół ofiarny występuje w parze z kadielnicą (I-18, nr 6, 7, I-1, I-7, I-13).

Większość ołtarzy reprezentowanych na przedstawieniach jest bez wątpienia wykonana z drewna, na co wskazuje ażurowa konstrukcja. Była ona konieczna, ponieważ wiele rytuałów ofiarnych rozpoczynano od przyniesienia stołów i ustawienia ich w celli lub na dziedzińcu świątyni (nie znajdowały się więc tam one stale), a po

⁸ Np. G. van Driel, op. cit., s. 51.

złożeniu ofiar uprzątało je i wynoszono. Trudno sądzić, że byłoby to możliwe przy używaniu siedmiu, dwudziestu czterech lub siedemdziesięciu ciężkich stołów kamiennych.

Takich jednak również używano. Ich kształt powtarza kształty drewnianych stołów ofiarnych znanych z przedstawień do najdrobniejszych szczegółów. Czternaście kamiennych stołów znaleziono w zwartym zespole w świątyni Sibitti w Chorsabadzie (A-15). W przypadku kultu tej świątyni zrezygnowano więc z każdorazowego przynoszenia stołów i nadano mu trwalszą, monumentalną oprawę. Rozwiązanie takie wybrano również w świątyni Sibitti w Niniwie⁹ (A-7) oraz w świątyni Nabu w Chorsabadzie, gdzie jeden duży stały ołtarz wykonano z cegły, przy czym warstwę wierzchnią ułożono z cegły glazurowanej (A-13).

Innego typu ołtarze kamienne znaleziono przed wejściami do świątyń w Tell al-Rimah (A-3) i Nimrud (A-8). Były one prostopadłościowe, posiadały nieckowate zagłębienie na górnej powierzchni. Ołtarze takie nie występują na przedstawieniach, nie można zidentyfikować ich z garakku lub patīru - lekkimi i przenośnymi. Brak śladów ognia nie pozwala na włączenie ich do kategorii kadzielnic, można jednak przypuszczać, że do ich płytkiego zagłębienia wlewano niewielką ilość płynu lub wsypywano substancje zwykle spalane w ogniu kadzielnic. Nie mogły one służyć do zwykłych ofiar z żywności, ponieważ są na to zbyt małe.

Na podstawie przedstawień na pieczęciach cylindrycznych wyróżnić można rodzaj ofiary nie wyodrębniony wyraźnie w tekstach rytualnych - jest to ofiara z napoju w dużym naczyniu o wąskiej szyjce ustawionym na ażurowej podstawie (I-20). Bardzo prawdopodobna jest ich identyfikacja z naczyniami harû, które "napełniano" lub "otwierano" przed posągami bóstw - czynności te symbolizowały akt ofiarowania.

Charakterystycznym elementem przedstawień z naczyniami harû jest trzymany nad nimi przez ofiarnika przedmiot z uchwytem, który (I-21) tylko raz występuje w połączeniu ze stołem ofiarnym (nr 4). W taki uproszczony sposób przedstawiono oganiaczkę - sâru. Występuje ona często na przedstawieniach uczt królewskich, trzymana przez służących nad osobami lub nad donoszonymi tacami z żywnością i naczyniami umieszczonymi na stojakach¹⁰. Chodzi niewątpliwie o

⁹ Ołtarz ten znaleziono w murach miejskich, o pochodzeniu ze świątyni Sibitti informuje inskrypcja.

¹⁰ Np. przedstawienie "uczty Aszurbanipala w altanie" lub: plate V w: M.Mallowan, L.G.Davies, Ivories from Nimrud (1949-1963), Fasc. II, Ivories in Assyrian Style, London 1971.

ruch wachlowania i odpędzania owadów¹¹. Składaniu ofiar z żywności i napojów często towarzyszyło wypowiedzanie dość długich formuł, co rozciągało rytuał w czasie i powodowało konieczność ich uchronienia przed kurzem i owadami, tym bardziej że ofiarowana żywność była następnie spożywana przez kapłanów i personel świątyni.

Do składania ofiar dymnych służyły kadzielnice - šehtu i niġnakku. Charakter ofiary dymnej jest zasadniczo różny od ofiary-po-
silkku. Nie miała ona dostarczać żywności przez akt spalania przekazujący ją bogom, ale przyjemnego zapachu towarzyszącego posiłkom. Ofiara dymna występuje bowiem najczęściej w połączeniu z ofiarami z żywności, a kadzielnice były również używane poza rytuałem, jak świadczy o tym przedstawienie uczty królewskiej¹² czy znalezienie kadzielnicy w jednej z rezydencji Chorsabadu¹³.

Teksty używają trzech nazw na określenie kadzielnic używanych w rytuale: šehtu, niġnakku i ħuluppaku oraz nazwy maksu dla naczyń, do których nakłada się kadzidło, ale niekoniecznie w nich spala. Tekst KAV 118 wymienia maksu i niġnakku równolegle, wydaje się więc wątpliwe, aby służyły do tego samego celu.

Używano do ofiar dymnych niewielkich ilości płynów - wina, piwa, mleka - oraz maki i soli, którymi skrapiano lub posypywano płonące "kadzidło" - wonną trzcinę, drewno cedrowe lub cyprysowe, żywicę pinii. Przedstawienia ukazują najczęściej ofiarnika stojącego przy kadzielnicy, charakterystycznym gestem uniesionej dłoni wysypującego coś na płomień wyobrażony przy pomocy wąskich pasków (I-2, I-19, nr nr 2, 6). Kadzielnice poświadczone ikonograficznie są zwykle wysokie, sięgają ofiarnikom do ramion, smukłe, z górną częścią w kształcie czary o rozchylającym się wylewie, odpowiadają więc kamiennym kadzielnicom znalezionym w Chorsabadzie. Ze względu na swą wagę i rozmiary nie mogły być to przenośne elementy wyposażenia, nie o nich więc mowa w tekstach zalecających "ustawienie trzech kadzielnic" lub wymieniających "czternaście dużych i małych niġnakku". Jako takie mogły służyć gliniane kadzielnice znalezione w Tell al-Rimah (A-1). Są to właściwie podstawy o kształcie zwężających się ku górze rur. Na ich górną część nakładano mi-

¹¹ O pladze much w czasie składania ofiar może świadczyć opis ofiary Ut-napisztima, Gilgamesz, tabl. XI, 161: "...bogowie, jak muchy, zebrali się przy ofiarniku..."

¹² Wymieniona już wyżej "uczta Aszurbanipala w altanie".

¹³ Rezydencja K. Chorsabad II, s. 13.

seczkę z kadzidłem, która mogła mieć otwory¹⁴. Wraz z otworami w podstawie kadzielnicy pozwalały one na przepływ powietrza przez kadzidło i jego lepsze spalanie. Być może takie właśnie dwuczęściowe kadzielnice przedstawione są w scenie uczty królewskiej¹⁵. Teksty te wyróżniają opisanych wyżej rodzajów kadzielnic ani nie mówią o czynności nakładania naczynia z kadzidłem na podstawę, wspominają natomiast o kadzielnicach wykonanych z brązu lub srebra, nie poświadczonych archeologicznie, których kształt mógł znacznie różnić się od kształtu kadzielnic glinianych i kamiennych.

Oprócz swej zwykłej funkcji w ofiarach dymnych kadzielnice mogły być używane do oczyszczania narzędzi rytuału przenoszonych nad ich płomieniem oraz do wrózenia na podstawie kształtu smugi dymu unoszącego się z kadzidła. Z tekstów opisujących te czynności nie wynika, aby używane w nich kadzielnice różniły się od ofiarnych, choć np. oczyszczanie mogło być ich jedyną funkcją, co wynika ze zwrotu "kadzielnice do oczyszczania" (*šehte sa telissi*).

Do ofiary całopalnej, bardzo szeroko poświadczonej w świecie starożytnym, dość rzadziej w rytuale asyryjskim, używano paleniska nazywanego *kanūnu*. Jako opału używano już nie cennych gatunków drewna i żywic, ale węgla drzewnych. Mogło ono być na stałe umieszczone w świątyni - zbudowane z cegieł - lub przenośne - wykonane z metalu. Szczegółowy opis takiego paleniska z wyposażeniem daje tekst VAT 16462. Wymieniona jest tam jego podstawa, naczynie na paliwo, skrobacz do oczyszczania i pogrzebacz, tekst nie pozwala jednak na zorientowanie się w kształcie ani wielkości paleniska.

Przynajmniej niektóre *kanūnu* musiały być duże na tle, aby zmieściła się na nich przecięta na dwie części owca składana w ofierze. Być może takie właśnie palenisko przedstawione jest na pieczęci (I-22). Schematyczność rysunku nie pozwala na określenie kształtu, można tylko wyodrębnić podstawę i płonącą substancję ofiarną, przedstawioną podobnie jak płonące kadzidło.

Śladem po ustawieniu przenośnego paleniska przed podium z posągami bóstwa może być płaska cegła ze świątyni w Tell al-Rimah.

Niezbędne przy składaniu ofiar palnych były pochodnie - *di-pāru*, *gizillu*, *zīqu*, za pomocą których zapalano kadzidło i węgle na paleniskach. Informują o nich wyłącznie teksty. Wykonywano je

¹⁴ Nie znaleziono takich naczyń w Asyrii, jednak na rozwiązanie takie wskazują analogie, wskazane przez J.Oates, op. cit., s. 181.

¹⁵ Por. przyp. 12.

ze szczap drewna, trzciny, często z domieszką żywic, wiązanych wełnianymi sznurkami. Pochodnie mogły także służyć do oczyszczania przedmiotów używanych w rytuale. Nie wiemy, w jaki sposób rozniecano w świątyniach ogień, a wzmianka Sanheriba o palenisku do rozpalaenia świętego ognia (kanūnu ana napāḡ^dGirri) nie wystarczy na wysunięcie tezy o podtrzymywaniu w świątyni stałego ognia używanego wyłącznie do celów kultu.

Naczynia oraz podstawy na nie stanowią najliczniejszą i najbardziej różnorodną grupę spośród przedmiotów używanych w rytuale. Połączenie nazw z konkretnymi przedmiotami - zabytkami archeologicznymi i przedstawieniami - jest niemożliwe. Tak np. naczyniu, z którego Aszurbanipal wylewa libację (I-17), można przypisać następujące nazwy: adagurru, kukkubu, maqqītu, maqqû, massītu, mašku i pagālu, ponieważ wszystkie te naczynia mogły służyć do wylewania libacji, a kontekst, w jakim występują, nie pozwala na określenie ich kształtu lub wielkości.

Najliczniejszą grupę stanowią naczynia i pojemniki służące do podawania na stoły ofiarne żywności i napojów. Były to naczynia na płyny i substancje sypkie - sól, mąkę - oraz mięso i owoce lub nasiona. Wykonywano je z gliny, brązu i drewna, bardzo rzadko ze złota lub srebra. Używano także pojemników plecionych (sallu), skórzanych (lukannu) i szklanych (buzu). Z ich różnorodności, mającej odpowiednik w zróżnicowaniu ofiarowywanej żywności, dającym chyba przegląd wszystkich artykułów spożywczych dostępnych w Asyrii, można wnosić, że używano w rytuale naczyń lub ich rytualnych odpowiedników związanych zwyczajowo lub funkcjonalnie z pewnymi rodzajami żywności w życiu codziennym. Na przykład w tekście BM 121206 jest mowa o ofiarowaniu sezamu, orzechów i pszenicy w skórzanym woreczku lukannu, winogron w koszyku adakurru, daktyli, soczewicy i chleba na półmisku itqūru. Materiał jest jednak zbyt wyrywkowy, aby można było takie związki z pewnością stwierdzić. Przedstawienia i znaleziska archeologiczne są mniej zróżnicowane. Poza opisanymi naczyniami harû reliefy i pieczęcie ukazują naczynia z częściami zwierząt ofiarnych (I-15), niewielkie czarki, naczynia służące do picia lub libacji (I-4, I-17) małe prostokątne naczynia, być może na sól (I-16), oraz naczynia niesione przez ofiarników ku nie nakrytemu jeszcze stołowi (I-5,6). Niektóre z tych naczyń wydają się mieć odpowiedniki w zabytkach - kielich I-24, nr 5 zbliżony jest kształtem do znalezionego w Tell al-Rimah, kuliste naczynie z przedstawienia na wrotach z Balawat jest podobne do naczynia A-4

z tego stanowiska. Obecny stan źródeł nie pozwala na lepsze skorelowanie danych archeologicznych i ikonograficznych.

Pewne domysły co do przeznaczenia można wysunąć dla kolekcji naczyń i ich fragmentów ze świątyni Ištar w Aszur (A-17). Płaskie, okrągłe lub owalne talerze i półmiski mogły służyć do podawania na stół mięsa, chleba i owoców, natomiast okrągłe naczynie o podzielonym promieniscie wewnątrz - do ofiarowania kilku rodzajów nasion lub mąki wysypywanych na poszczególne części. Małe, nie dające się postawić naczynia mogły być używane do libacji lub wysypywania soli i mąki na płomień kadzielnic, natomiast drobne naczynia z kwarcu i alabastru - do przygotowywania barwników do kosmetyki znajdującego się w świątyni posągu.

Wyjątkowy charakter wśród przedmiotów tej grupy mają dwa kamienne naczynia wmurowane w posadzki świątyń Sina i Adada w Chorsabadzie (A-11). Musiały pełnić ważną funkcję w rytuale tych świątyń, skoro umieszczono je w nich na stałe. Obydwa znajdują się w analogicznym miejscu - nieco na lewo od osi dłuższej antecelli (patrząc od wejścia), między jej centrum i podium na posąg. Położenie to łatwo wyjaśnić przyjmując, że miejsce w centrum przeznaczone było na stół ofiarny lub kadzielnicę, element rytuału stale współgrający z naczyniem. Ono samo mogło służyć do przyjmowania libacji (co jest mniej prawdopodobne, ponieważ nie posiadało otworu umożliwiającego spłynięcie cieczy do ziemi i trzeba by ją wyczerpywać z powrotem), albo jako zasobnik na płyn czy sypką substancję wydobywaną z niego podczas rytuału. Wydaje się, że nietypowe umieszczenie tych naczyń, których funkcję równie dobrze mogło pełnić jakiekolwiek naczynie na podstawie, może mieć znaczenie symboliczne, w tej chwili jeszcze nie zrozumiałe.

Ważną czynnością rytualną, odrębną lub przygotowawczą do innych rytuałów, było oczyszczenie. Podlegały mu pomieszczenia świątyni, posąg bóstwa, uczestnicy kultu, używane w nim przedmioty oraz składane w ofierze mięso. O czynnościach oczyszczania najszerzej informują teksty. Wykonywano je najczęściej wodą czerpaną z naczynia agubbû. Była to najprawdopodobniej duża kadź o zaokrąglonym dnie, ustawiana na podstawie nazywanej kandurrû, być może przedstawiona na "Białym Obelisku" (I-10) i pieczęci (I-24).

Inne naczynia do oczyszczania to ḥasbu i kutu. Ḥasbu służyło do obmywania rąk, kutu jest opisane jako naczynie na wodę. Jego użycie do oczyszczania jest pewne, ponieważ woda w rytuale asyryjskim służyła wyłącznie do tego celu.

Najokazalszym zabytkiem archeologicznym brany pod uwagę w tej pracy jest bazaltowy basen na wodę, który, jak wynika z inskrypcji, kazał wykonać dla świątyni Ašura król Sanherib (A-18). Było to zakończenie systemu studzien i przewodów dostarczających i rozprowadzających wodę po świątyni¹⁶. Ze zbiornika tego można było czerpać wodę do oczyszczania, choć jego zasadnicza funkcja mogła być inna, mógł np. symbolizować Apsû - "odwieczny Ocean" - i spełniać związaną z tym rolę w jakichś nie znanych nam jeszcze rytuałach; warto dodać, że nazwę apsû nadawano często świątynnym zbiornikom wody, szczególnie w okresie nowoasyryjskim. Na taką interpretację pozwala dekoracja ścian naszego basenu, na których przedstawiono postacie ludzi przebranych za ryby - prawdopodobnie kapłanów boga życiodajnej wody - Ea-Enki.

Związek z wodą służący do oczyszczania mają też prawdopodobnie alabastrowe posągi znalezione przed wejściami do świątyni w Chorsabadzie (A-10). Te brodate postacie trzymają oburącz kuliste naczynia o długich szyjach, z których wylewa się woda dwoma strumieniami zarysowanymi falistą linią na szacie. Są one identyczne z postaciami zdobiaczymi narożniki i części środkowe ścian wspomnianego wyżej basenu. Na ich głowach spoczywają kwadratowe płyty z nieckowatymi zagłębieniami, w których umieszczano zapewne naczynia z wodą do indywidualnych ablucji uczestników kultu. Posągi te znajdowały się po obu stronach wejść do świątyni, co zdaje się wskazywać na obowiązek wykonania ablucji przed wejściem do sanktuarium.

Do oczyszczania przedmiotów używanych w rytuale służyły także kadzielnice i pochodnie.

Do uprzątnięcia rozlanych lub rozspanych nieostrożnie ofiar (nie chodzi o intencjonalne libacje) używano sprzętów nazywanych šaliptu i kakkullu - kawałka tkaniny do wycierania cieczy i koszyka lub pudełka do zbierania okruchów. Z umieszczenia nakazu takiego uprzątnięcia w tekście rytualnym wynika, że nie chodzi tu o zwykłe sprzątnięcie, ale o czynność mającą wpływ na właściwe wykonanie rytuału.

Zespół liczny i zróżnicowany ze względu na konieczność przechowywania różnych rodzajów żywności i napojów stanowić musiały naczynia zasobowe¹⁷. Nawet przy założeniu, że żywności do ofiar

¹⁶ A. Haller, W. Andrae, *Die Heiligtümer des Gottes Assur und der Sin-Samaš-Tempel in Assur*, Berlin 1955, s. 50.

¹⁷ Zespół takich naczyń odkryto w pomieszczeniu magazynowym w świątyni Ninurty w Nimrud. Znalezione tam również dwa zbiorniki, przeznaczone prawdopodobnie do przechowywania oliwy (por. Iraq XIX, 1957, pl. VII).

nie magazynowano w świątyniach przez dłuższy czas, a tylko bezpośrednio przed wykonaniem rytuałów, musiała ona zajmować sporo miejsca. Na przykład tekst ND.2789¹⁸, zawierający spis jednorazowo składanych ofiar, mówi o siedemdziesięciu stołach, na których trzeba było złożyć po 3 SĪLA chleba, co daje ok. 150 kg; a była to tylko niewielka część ofiary, na którą składały się jeszcze inne rodzaje pieczywa, piwo i mięso owiec.

Źródła nie przekazują wiele informacji o przechowywaniu w świątyniach żywności i narzędzi rytuału. Teksty wymieniają jedynie zbiorniki o nazwie ħiburnu, w których można było przechowywać piwo w znacznych ilościach zużywane w rytuale (ND.2789: 9 ANŠE 8 BAN = 148 SĪLA = 124.3 l). Do odprowadzania z nich cieczy służyły gliniane lub trzcinowe przewody - raṭāte. Można przypuszczać, że niektóre naczynia znacznej objętości - bannu, harū, kannu, używane w gospodarstwie domowym jako naczynia zasobowe (np. harū - na zboże), wymieniane w tekstach rytualnych, mogły również służyć do magazynowania napojów i żywności w świątyniach.

Jedynym obiektem archeologicznym wskazującym bezpośrednio sposób przechowywania w świątyniach narzędzi kultu są dwie ściany bocznych pomieszczeń sanktuarium Nabu w Chorsabadzie¹⁹. Wypełniające je niszepółki mogły służyć do składowania niewielkich naczyń i drobnych przedmiotów lub substancji zużywanych w małych ilościach - żywic do ofiar dymnych, cennych gatunków oliwy do namaszczenia. Wobec tego, co napisano wyżej o rytuale i jego narzędziach, realnego sensu nabiera określenie przynajmniej części pomieszczeń w świątyniach i ich zespołach jako pomieszczeń magazynowych.

Niektóre elementy wyposażenia, których używanie w świątyniach wynika z opisów czynności w tekstach rytualnych, nie są w tych tekstach wymienione, nie występują też w grupie zabytków archeologicznych ani ikonograficznych. Są to przede wszystkim narzędzia służące do zabijania i dzielenia zwierząt ofiarnych. Rytuał asyryjski nie znał w zasadzie - poza pewnymi wyjątkami - krwawej ofiary ze zwierzęcia zabijanego na ołtarzu i całopalenia. Części zwierząt składano na stołach ofiarnych jako część posiłku, często ugotowane. Możliwe, że zabijano je i dzielono w jakimś specjalnym pomieszczeniu, nie w celli czy na dziedzincu.

¹⁸ B.Parker, *Administrative Tablets from the North-West Palace, Nimrud, Iraq XXIII* (1961), ss. 53 nn.

¹⁹ Khorsabad II, s. 44, plate 24d, 19c.

Niepewna jest funkcja kamiennych ortostatów w kształcie lwich głów ze świątyni w Tell al-Rimah (A-5). Ich odkrywcy wyrazili przypuszczenie, że stanowiły one bazy pilastrów, na co miał wskazywać sposób wykończenia górnej powierzchni. Jak to widać na zdjęciu, żadne ślady po takich pilastrach nie zachowały się. Świątynia została opuszczona gwałtownie (in situ pozostała stela), co pozwala przypuszczać, że dwa pozostałe ortostaty, znalezione przy podium i wewnątrz antecelli, nie zostały przesunięte daleko od swego pierwotnego położenia. Można więc przypuszczać, że wszystkie cztery ortostaty służyły jako podstawy pod naczynia lub inne przedmioty potrzebne w rytuale. Podobny charakter mogły mieć posągi znalezione przy wejściu do świątyni Nabu w Nimrud (A-9), przedstawiające postacie z prostokątnymi tacami w rękach.

W świątyniach Chorsabadu znaleziono łącznie siedem żelaznych lub brązowych kół o niewielkiej średnicy (A-12, 14). Ze względu na swoje wymiary nie mogły one należeć do rydwanów narkabtu używanych w procesjach do przewożenia posągów bóstw, ale do niewielkich wózków. Źródła nie wskazują na używanie takich wózków w rytuale, mogły być one jednak bardzo użyteczne w świątyni wobec konieczności przemieszczenia się składów do miejsc wykonywania rytuału znacznych ilości żywności i sprzętu.

Źródła nie dostarczają żadnych pozytywnych informacji o miejscu wykonywania przedmiotów stanowiących wyposażenie świątyń. Młodobabilońskie teksty opisujące rytuały święta akitu wymieniają grupy naczyń i innych sprzętów wraz ze wskazaniem wykonujących je rzemieślników - garncarzy, cieśli i złotników²⁰. Nie ma powodów wątpić, że podobna była praktyka asyryjska. Mogli być to pracownicy stale zatrudnieni w świątyni (brak na to danych w tekstach) lub rzemieślnicy miejscy, którym tę pracę zlecano. Bardzo mało prawdopodobne, aby jedni lub drudzy wykonywali ją wewnątrz kompleksu świątynnego, ponieważ w żadnym zespole świątyń nie odkryto śladów ich działalności. A musiała być to działalność na dużą skalę, o czym świadczy zarówno ilość używanych w każdym rytuale przedmiotów, jak i wspomniane wymienianie specjalistów wykonujących sprzęty do konkretnego rytuału, co może wskazywać na wykonanie ich wyłącznie dla tego rytuału do jednorazowego użytku.

Trzeba również wyjaśnić, co działo się ze zużytym sprzętem rytualnym. Zużycie mogło następować w dwojaki sposób: albo sprzęt

²⁰ F.Thureau-Dangin, *Rituels accadiens*, Paris 1921, s. 20.

stawiał się niezdalny do dalszego użytku przez sam fakt jednorazowego posłużenia się nim w rytuale (na co brak bezpośrednich danych), albo też następowało jego gwałtowne (np. stłuczenie naczyń) lub stopniowe fizyczne zużycie. Część sprzętów była z pewnością używana wielokrotnie - stoły ofiarne, kadzielnice, paleniska - część natomiast, choćby tylko ze względu na swą nietrwałość, jedno- lub kilkakrotnie. Jeśli dołączyć do tego wspomniane wyżej rozmiary i regularność pewnych ofiar, staje się jasne, że po pewnym czasie gromadziły się w świątyni przedmioty nadające się do wyrzucenia w ilości wcale nie mniejszej niż w gospodarstwach domowych dzielnic mieszkalnych. W czasie żadnych prac wykopaliskowych nie natrafiono na depozyty typu *favissae*, co pozwoliłoby na wysunięcie tezy o specjalnym traktowaniu przedmiotów użytych w rytuale, które po swoim zetknięciu z *sacrum* działania religijnego nie mogły być usunięte poza obręb okręgu świątynnego²¹. Wypada raczej sądzić, że wyrzucano je wraz z innymi przedmiotami codziennego użytku na miejsce śmietniska.

Sprzęt rytualny w swej zasadniczej masie nie wyróżniał się wartością materiału, z którego go wykonywano, informacje o naczyniach ze złota lub srebra są sporadyczne.

Wszystkie wymienione wyżej cechy grupy określanej tu jako wyposażenie świątyń dają się bardzo dobrze wytłumaczyć charakterem kultu, do jakiego ich używano. Był to kult, którego celem było wykonanie pewnych czynności, gestów, w zamkniętych okręgach świątynnych, przy bardzo ograniczonej grupie uczestników. Były to zwykłe czynności codzienne, zawsze zrutynizowane, były zawodowym obowiązkiem grupy kapłanów, nie miały publiczności. Używane w nich przedmioty były tylko narzędziami, nie rozciągała się na nie sfera *sacrum*. Na żadnym z zabytków wymienionych na liście źródeł archeologicznych nie znajdowały się jakieś znaki symboliczne, które wskazywałyby na jego specyficzne użycie.

Ze względu na pierwszoplanową rolę króla w rytuale asyryjskim niezbędne jest ustalenie jego stosunku do wyposażenia świątyń. Zapewnienie materialnych podstaw funkcjonowania świątyni należało do niego. Inskrypcje królewskie zawierają liczne informacje o budowie i odnawianiu świątyń, znamy również dokumenty ustalające fun-

²¹ W. Andrae wyraził wprawdzie pogląd, że depozyt taki stanowi zespół przedmiotów znalezionych w bocznym pomieszczeniu świątyni Istar Tukulti - Ninurty I (W. Andrae, *Die Jüngerer Ishtar Tempel in Assur*, s. 23, 24), przeczy jednak temu ich niewielka ilość.

dacje dla nich²². Oto jak przedstawił swą działalność na tym polu Asarhaddon: "...ja, który nieustannie ozdabiam świątynie wszystkich świętych miast złotem i srebrem, który wyznaczyłem regularne ofiary i dostawy (żywności), który wykonuję rytuały, ja, który zapewniam wielkie ofiary z żywności, który składam ofiary bez przerwy, ja, który przestrzegam reguł rytualnych, który zważam na dni poświęcone bogom i dni świąt..."²³.

Jak można sądzić na podstawie istnienia paru zaledwie wzmianek mówiących wprost o darowaniu przez tego i pozostałych królów jakiegoś sprzętu rytualnego dla świątyni²⁴, chwalebna ich działalność nie dotyczyła wyposażenia świątyni w przyjętym tu rozumieniu tego terminu. Oznacza to, że nawet jeśli w rozrachunku ekonomicznym wyposażenie świątyni było darem króla, to nie było przedmiotem jego bezpośrednich donacji, aktem i obowiązkiem religijnym, jak była nim budowa świątyni.

Jest kilka wyjątków od tej reguły: stoły ofiarne z Chorsabadu darowane przez Sargona (A-15), kamienny ołtarz Sanheriba z Niniwy (A-7), basen na wodę z Aszur (A-18) i cztery naczynia z inskrypcjami królewskimi (A-19). Trzy pierwsze przedmioty mają znaczącą cechę wspólną - są to trwałe, umieszczone na stałe elementy wyposażenia i należą raczej do architektury świątyni niż do ruchomego sprzętu, i tym właśnie architektonicznym charakterem, włączającym je w sferę budowlanej aktywności królów można tłumaczyć ich wyjątkowość. Natomiast gliniane naczynia z inskrypcjami złożone intencjonalnie pod posadzką świątyni były wykonane do osobistego użytku króla w rytuale Tākultu i z pewnych nie znanych nam przyczyn zostały potraktowane inaczej niż inne naczynia służące kultowi - może były to swego rodzaju "dokumenty" upamiętniające wykonanie rytuału.

Dodać należy, że istnieją wzmianki o osobistym zainteresowaniu królów asyryjskich cennym wyposażeniem świątyni w Babilonie.

²² E.Ebeling, *Stiftungen und Vorschriften für Assyrische Tempel*, Berlin 1954.

²³ Cyt. za R.Labat, *Caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne*, Paris 1939, s. 133.

²⁴ Występują one wyłącznie w tekstach Asarhaddona (R.Borger, *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*, Graz 1956, s. 5 tekst Ass. A, VI. 24-27 (świątynia Aššura - Ašur), s. 68, tekst Nin. I, 11 (świątynia Ištar w Niniwie); są analogiczne do wzmianki o ofiarowaniu przez tego króla wyposażenia dla świątyni Marduka w Babilonie, co może wskazywać na naśladowanie praktyki babilońskiej (por. s.177).

List RCAE 951, dotyczący ponownego ustanowienia jakiegoś kultu, wspomina o "złotem krytych stołach", które kazał wykonać król Sargon; fragment przyzmy Asarhaddona informuje: "...wszystkie rodzaje sprzętu potrzebnego w Esagila i jej kaplicach ze złota i brązu kazałem zrobić, złożyłem w nich"²⁵, a jeden z tekstów opisujących świątynie Babilonu wymienia złotą kadzielnicę darowaną świątyni Zarpanitum przez Aszurbanipala²⁶. Być może wskazuje to na chęć włączenia się do tradycji babilońskiej²⁷, pozyskania przychylności kleru; działania te można traktować jako część zabiegów zmierzających do legalizacji władzy asyryjskiej w Babilonie w oczach jego mieszkańców.

Na zakończenie powrócę do problemu praktyk i instytucji w religii asyryjskiej. Z materiału, jaki częściowo tylko wykorzystano w tej pracy - archeologicznych pozostałości świątyń, ich wyposażenia, przedstawień scen kultu, tekstów rytualnych i pośrednio informujących o kulcie - wynika, że znaczna część środków, jakimi dysponowało społeczeństwo asyryjskie, przeznaczona była na zorganizowanie i wyposażenie (w ogólnym znaczeniu tego słowa) rytuału oficjalnej religii państwowej. Nie był on jedyną istotną częścią systemu religijnego, opierał się na mitologicznym objaśnieniu świata, wynikał z pewnej wiedzy i służył celom przez tę wiedzę akceptowanym i wyznaczanym. Jednak dopiero dzięki wypełnieniu stałych obowiązków kultu i czynności rytualnych będących odpowiedzią na zmiany otoczenia, społeczeństwo mogło osiągnąć stan równowagi i harmonii z otaczającym światem.

Rozwijanie studiów nad praktykami i instytucjami jest w tej sytuacji niezbędne i obiecujące. Szczegółowa analiza tekstów rytualnych może pozwolić na pełniejsze zrozumienie asyryjskiego obrazu świata, niż by to miało miejsce przy ograniczeniu się do literackich tekstów mitologicznych, traktujących co prawda wprost o tym rozumieniu, jednak wielowarstwowych i często sprzecznych ze sobą, opartych na różnych tradycjach, o nie znanym zasięgu oddziaływania²⁸.

²⁵ J.Nougayrol, Nouveau fragment de prisme d'Asarhaddon relatant la restauration de Babylone, AfO 18² (1957-1958), ss. 315 nn.

²⁶ E.Unger, Babylon, die heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier, Berlin 1970, s. 180.

²⁷ Ibid, ss. 176 nn.

²⁸ A.L.Oppenheim, op. cit., s. 264.

Obiecuje również wiele archeologii, szczególnie zaś archeologii badającej kultury bez źródeł pisanych dotyczących religii. Archeolog dociera bowiem do religii właśnie przez ślady praktyk i pierwszą jego czynnością powinno być ustalenie, ze śladami jakich czynności ma do czynienia, nim przejdzie do wyciągania wniosków dotyczących panteonu, kosmologii itp. Formułowane na takich podstawach sądy o religii będą może mniej efektowne, za to źródłowo uzasadnione, nie będą miały charakteru nieudowodnionych, nawet nie hipotetycznych twierdzeń, często występujących w próbach opisu religii prahistorycznych.

W religii asyryjskiej wykonywanie rytuałów jest częścią praktyki społecznej, wymaga personelu i organizacji, obraca środkami materialnymi. Można i trzeba analizować je nie tylko jako fakt "rzucający światło na egzystencjalną konfrontację między bogiem i człowiekiem"²⁹, ale także jako fakt społeczny i ekonomiczny.

Podejście takie pozwoli na lepsze związanie archeologicznych pozostałości kultu z całością systemu religijnego, na oderwanie się od pojedynczych zabytków - świątyn i elementów wyposażenia - i pozwoli zastąpić ich opis opisem działalności, do której służyły.

²⁹ Ibid, s. 265.

ANEKS

Słownik nazw sprzętu rytualnego

(Transkrypcja odpowiada przyjętej przez AHW (W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch); nie podano rzadszych wariantów słów z wyjątkiem przypadków, gdy brzmienie nowoasyryjskie (n.as.) różni się od przyjętego przez słownik jako podstawowe oraz sumerogramów.

Rozwiązanie skrótów: (skrótty tytułów czasopism odpowiadają przyjętym przez AHW)

BBR - H.Zimmern, Beiträge zur Kenntnis der babylonischen Religion, Leipzig 1901.

CA - G. van Driel, The Cult of Aššur, Assen 1969.

E.Ebeling, Aus dem Tagewerk... - E.Ebeling, Aus dem Tagewerk eines assyrischen Zauberpriesters, Leipzig 1931.

F.Kücher, Ein... Ritualfragment... - F.Kücher, Ein mittellassyrisches Ritualfragment zum Neujahrfest, ZA 50 (NF 16//1952), ss. 192 nn.

R.Frankena, New Materials... - R.Frankena, New Materials for the Tākalu Ritual: Additions and Corrections, BiOr XVIII (1961), ss. 199 nn.

K.F.Müller, AKR - K.F.Müller, Das Assyrische Ritual. Teil I: Texte zum assyrischen Königsritual, MVAeG 41/3, Leipzig 1937.

A.Salonen, HG II - A.Salonen, Die Hausgeräte der alten Mesopotamier nach sumerisch-akkadischen Quellen, Teil II - Gefäße, Helsinki 1966.

adagurru - naczynie ofiarne do napojów, używane do ustawiania przed posągami bóstwa lub do libacji: "król wylewa piwo z naczynia a." (BBR, 26, 38).

Uwaga: 1 raz zapis ^{gis}a-da-kur-ra w CA (tekst BM 121206, VIII, 9'), tłumaczone przez autora na podstawie kontekstu "kosze", w tym znaczeniu brak w CAD i AHW.

agannu - czarka lub duża czara: "naczynia a. w twoim ręku wraz z naczyniami pagālu i adagurru" (BBR, 60, 13).

agubbû - naczynie na wodę do oczyszczania: "kapłan barû ustawia naczynie a. i oczyszcza człowieka" (BBR, 11, rev. II, 7).

bannu - dzbanek: "podchodzi do naczynia b. z piwem, napełnia z niego czarę, czyni libację dla Aszura, wlewa resztę z powrotem do

naczynia b. z piwem, napełnia czarę po raz drugi, czyni libację..." (E.Ebeling, Parfümrezepte und kultische Texte aus Assur, Pl. XIX^a, Kol. II, 9 ff., cyt. za A.Salonen, HG II, nr 281).

buzu - naczynie ze szkła: "kiedy sypiesz sól na chleb z naczynia b." (R.Frankena, New Materials..., X, 34).

dipāru - pochodnia.

garakku - mały, przenośny ołtarzyk: "przed Sinem g. przygotowujesz, kadzielnicę z żywicą pinii postawisz, piwo rozlejesz" (KAR 223, 8, cyt. za E.Ebeling, Aus dem Tagewerk..., tekst I).

gišgirru (lub ^{is}gire?) - drzazga, głównia do zapalania kadzidła lub pochodni gizillu (K.F.Müller, AKR, 64, 39).

gizillu - pochodnia.

gugguru - naczynie: "stawiasz 4 gugguru z piwem, każde po 1 SĪLA" (BBR 1-20, 50).

harū - duże naczynie: "otwierasz naczynie h. przed Anu" (E.Ebeling, Kultische Texte aus Assur, OrNS XX (1951), 402, II, 9, cyt. za A.Salonen, HG II, nr 198), "(ten, który) otwiera naczynia h. przed stołem królewskim, jest teraz beczynny... nie ma wina suraru, nie napełniają naczyni h. przed Aszurem" (ABL 42, 19-rev. 9, cyt. za A.Salonen, j.w.).

hasbu - naczynie, czarka: "h. do wody do (mycia) rąk" (K.F.Müller, AKR, 62, 20).

hiburnu - zasobnik dużej objętości na zboże lub piwo w świątyni - rezerwuuar wbudowany w ścianę.

huluppaku - naczynie, także do spalania kadzidła.

itqūru - łyżka, szalka wagi; w rytuale rzadko, jako naczynie z ofiarami ustawiane na ołtarzu (CA, A 126, 3 i 5).

kakkullu - drewniane pudełko, koszyk na odpadki: "sługa stoi z oganiaszką i k., i jeśli ktoś rozsypie okruchy z ofiary, niech sługa przyniesie k. i posprząta" (K.F.Müller, AKR, 62, 25, 26).

kallu - naczynie: "1/2 SĪLA drzewa pinii, 1/2 SĪLA cedru, pocięte, i 3 naczynia k. mąki wysypuje król na owcę" (spalaną na palenisku kanūnu) (F.Kücher, Ein... Ritualfragment, 195, 16-17).

kannu - podstawa, stojak na naczynia, m.in. harū.

kāsu - kielich, puchar: "naczynia k. napełnisz popiołem" (KAR I, 38, rev. 29, cyt. za E.Ebeling, Aus dem Tagewerk..., tekst 2), "4 naczynia k., napój na wieczór" (na liście ofiar N.D.2789, por. przyp. 17).

kinūnu, kanūnu - piec, palenisko: "jeśli wypadnie żar z k.", "jeśli skończy się drewno w k.", "jeśli ogień w k. jest zbyt silny"

(K.F.Müller, AKR, 62, 9 i 12), "na środku dziedzińca przenośne brązowe pelenisko k. do wzniecania świętego ognia ustawiłem" (O. Schroeder, Ein Bericht über die Erneuerung des Ašur-Tempels unter Sanherib, OIZ 23 (1920), s. 242), szczegółowy opis k. daje tekst VAT 16462 (F.Kücher, Ein Inventartext aus Kār-Tukulti-Ninurta, AfO 18² (1957-1958, ss. 300 nn.), por. s. 10:, na k. zbudowanym z cegieł spala się ofiarowaną owcę (F.Kücher, Ein...Ritualfragment, 195, 13 nn.).

kirru - duża kadź: "dwukrotnie opróżnisz puchar z piwem do kadzi k." (A.L.Oppenheim, op.cit., s. 251).

kukkubu - naczynie ofiarne, ryton?: "4 naczynia k. z najlepszym piwem, które stoją na stole ofiarnym" (BBR 1-20, 60).

kūtu - duże naczynie, dzban?, na wino, wodę lub piwo.

lahannu - naczynie do picia, butelka: "będzie jadł gorzkie zioła i pił z naczynia l." (RCAE 4, 14), "1 l. ze sztucznego lapislazuli (szkła)", "król naczynia l. pełne wina rozlewa wokół kadzielnic" (F.Kücher, Ein...Ritualfragment, 195, 2 i 18), "napełniasz 7 l. winem" (BBR 75-78, 53).

lukannu - woreczek skórzany (CAD odczytuje determinatyw KUS (skóra) fonetycznie i odsyła do sulukannu), służył do składania na stole ofiarnym sezamu, orkisz, owoców pistacji, owoców dugdu, soczewicy, fig i daktyli (CA, BM 121206, 19-21).

makaltu, n.as. makassu - drewniany płaski talerz, półmisek: "właściciel zwierzęcia ofiarnego...dwukrotnie ofiaruje m. z żywnością" (A.L.Oppenheim, op.cit., 251). m. barūti - naczynie m. używane do wrózenia.

maksūtu - naczynie na kadzidło (?), podstawa (?): "m. służące do kadzidła" (K.F.Müller, AKR, 64, 35) w spisie KAV 118) O.Schroeder, Assyrische Gefäßsnamen, AfO 6 (1930-1931), s. 111) wymienione między naczyniami pursītu i agannu.

maqgītu - naczynie ofiarne na wino, piwo itp.

maškittu - przenośny stół ofiarny (CA, BM 121206, VIII, 9').

mašqū - naczynie do picia lub skrapiania (CA, A 125, I, 16).

maštītu, -n.as. massītu - racja napoju, naczynie do picia: "m. na piwo, to samo na wino" (BBR 66, 7), "7 m. na oliwę, miód, piwo, wino i mleko" (BBR 67, 11).

mullitu - narzędzie do oczyszczania: "król niesie m." (BBR 28, 9).

niḡnaku lub ṣehtu, znaczenie to samo - kadzielnica, naczynie do ofiar dymnych (nazwy ṣehtu używają wyłącznie teksty średnio- i nowoasyryjskie): "kiedy kładziesz wonności do ṣ." (R.Frankena, New

Materials..., X, 22), "kiedy wylewasz wino do š." (tamże, 39), "kiedy umocujesz š. służące do oczyszczenia" (tamże, 10), w spisie KAV 118 (O.Schroeder, op.cit.): "14 dużych i małych n.", "ustawiasz 3 n. z cyprysem, korzeniem cedrowym i mąką" (BBR 1-20, 44 nn.); używane także do wrózenia według kształtu unoszącej się z kadzidła smugi dymu (E.Ebeling, Weissagung aus Weihrauch im alten Babylonien, Berlin 1935).

pagālu - naczynie libacyjne: "kiedy opróżnisz naczynie p., powiesz..." (R.Frankena, New Materials..., X, 43), "12 naczyń p. zostanie wylanych przed bogiem Šerua" (CA, BM 121206, VI, 20').

paššuru - stół ofiarny (przede wszystkim - zwykły stół; w tekstach rytualnych bez żadnego wyróżnika w nazwie): "kładziesz na stole 24 chleby z mąki pszennej, 3 razy po 24 chleby na 3 stoły" (BBR 1-20, 46), "co się tyczy złotem krytych stołów, które kazał wykonać król Sargon" (L.Waterman, Royal Correspondance of the Assyrian Empire, Ann Arbor 1930-1936. nr 951, 9-10) "70 stołów, na każdym stole 1 šila chleba..." (w spisie ofiar ND.2789, por. przyp. 17).

paṭīru - przenośny ołtarzyk: "ołtarze p. ustawisz" (BBR 41-42, 25; KAR I, 38, za E.Ebeling, Aus dem Tagewerk..., tekst 2).

pursītu - naczynie ofiarne, 7 p. wymieniono w spisie KAV 118 (O.Schroeder, op.cit.).

qabūtu - kielich, puchar: "q. na oliwę i miód" (BBR 67, 9), wymienione także w CA, tekst BM 121206, VII, 26.

qullū - talerz na posiłki, niesiony przez ofiarnika, z niego wypadają okruchy sprzątane do kakkullu (K.F.Müller, AKR, 62, 23).

sallu - kosz, używany do składania na stole ofiarnym owoców (CA, BM 121206, X, 25').

sāru - oganiaczka. Wyczerpujące objaśnienie terminu daje K.F.Müller, AKR, ss. 78 i 79.

sihḥāru - małe naczynie ofiarne: "naczynie s. z solą" (CA, A 125 IV, 19).

šalīptu - ścierka: "jeśli napój z czyjegoś naczynia rozleje się, sługa przynosi š. i sprząta to" (K.F.Müller, AKR, 62, 24).

šappu - naczynie: "š. przygotował" (CA, A 125, I, 15; A 126, 4).

šusippu, - šr. i n.as. sasuppu - obrus, przykrycie stołu: "sługa zabiera brudne š. i przynosi czyste" (K.F.Müller, AKR, 62, 17), inne nakrycia na stoły ofiarne: šubāt kite - lniany obrus (BBR 31, 37), šubātu samū - ciemny obrus (BBR 41-42, 25).

šehtu - patrz niḡnakku.

zīqu - pochodnia do zapalania ognia w kadzielnicy (W. von Soden,
Aus einem Ersatzopferitual für den assyrischen Hof, ZA 45 (NF 11)
(1939), ss. 42 nn.